

Šviesa

KULTŪROS ŽURNALAS

LAISVĖ IR „UŽSIANGAŽAVIMAS“

ALGIRDAS J. GREIMAS

Dvasinių vertybių krizė, žmogaus krizė, pasaulio sąžinės krizė įvairūs variantai ir bandymai formuluoti vieną ir tą pačią nušivylusios, pralaimėjusios, savęs nebesurandančios žmonijos dvasinę būklę. Didysis karas, vadinamas pirmuoju, daugiausia, turbūt, prisidėjo prie šio dvasinio bankroto atidengimo visame jo nuogume, visoje jo platybėje, nors jau XIX-jo amžiaus intuityvios asmenybės tokie Nietschės, tokie Rimbaud- buvo simptomingi naujų amžių „ligoniai“, užbaigę, kaip ir derėjo, proto paraližiumi. Didysis karas, inscenizuodamas masinį žmonių sukonzentravimą į galvijų bandas, išvesdamas juos skerdynėms be heroizmo ir prasmės, be menkiausio asmeniško realizavimosi — kad ir per mirtį — galimybių, pirmą kartą visai aiškiai parodė milžinišką prarają, skiriančią abstraktų ir tvarkingą idėjų pasaulį, kuriame pagal šachmatų žaidimo taisykles mėgėjai stumdė, idealų, principų, pasiaukojimų, užuojautos figūras, — nuo kito, „tikro“ pasaulio, nežinančio jokių **fair play** dėsnių, kuriame kažkas kankino ir prievartavo šaltu mirties baimės prakaitu išmuštą žmogaus kūną. Pirmą kartą nuogi faktai visiškai atskyrė gyvenimo filosofiją nuo paties gyvenimo, idėjas nuo žmogaus.

Su gilesne perspektyva vertinant socialinių reiškinių visumą labai mažai tereiškia, atskirai imant, ir vienos kurios epochos žmonių pasaulėžiūros ir jų santykiai su regimuoju ar neregimuoju pasauliu, ir vienoki ar kitoki jų dvasiniai ar materialiniai laimėjimai. Kiekviena subrendus civilizacija išryškina ir suformuoja tam tikrą žmogaus tipą, jam savitą elgsenos manierą, originalų gyvenimo stilių. Ir jei Vakarų Europa savo minčių pasaulio konstrukcija yra didele dalimi antikinės civilizacijos paveldėtoja, reikia pripažinti, kad europiečio tipui ryškiausią antspaudą bene bus uždėjusi krikščionybė; barbariškas **baronas**, pažodžiui: „laisvas žmogus“ jos dėka pamažu virsta **tarnaujančiu riteriu**, „užangažuoto“ žmogaus prototipu — iš profesijos, iš savo nediskutuojamos

paskirties, „dykai“ atitaisinėjančiu skriaudas ir gelbstinčiu artimą. Šis laisvai priimtoms socialinės tarnybos idealas, kurio simboliu ilgus amžius išlieka **aristokratas** — materiališkai nepriklausomas, be baimės ir vergiškumo tarnaujantis karaliui ir valstybei, mūsų draugas ir poetų globėjas — yra tas stuburkaulis, apie kurį susiklosto kiti europietiškos formos elementai. Didžioji Revoliucija, tikėjusi vienu rašalo brūkšniu ir keliais giljotinos peilio smūgiais išlaisvinti žmogų ir suvisuotinti laisvo ir kilnaus žmogaus tipą, padarė tikrai pradžią tai „dvasinei žmonijos krizei“, iš kurios Europa negali išsikrapštyti jau pusantro šimto metų.

Jei Revoliucijos svarbiausia išdava buvo buržuazijos iškopimas į visuomenės viršūnes, tai vis dėlto nereikia pamiršti, kad ji pati yra „menininkų“ — poetų, dailininkų, oratorių kūrinys. Ir XIX-jo amžiaus menininkas — imant šią sąvoką plačiausia jos prasme — užsideda sau ant pečių misiją tęsti vakarietišką kultūrą, suvokdamas save kaip antitezę buržuazijai, to, kuris „pense bassement“ (galvoja prastai). Jei, prisiminus XVII ar XVIII amžius, akyse iškyla, kaip tipiškai jo atstovai, kunigaikštis de La Rochefoucauld ar kunigaikštis de Saint-Simon, tai XIX a. reprezentantiausias asmenybės, jungiančios savyje laisvo žmogaus ir visuomenės tarno privalumus, bus greičiau toks Guernesey milžinas Victor Hugo ar Dreifusso gynėjas Emile Zola. Menininkui, šiam naujos rūšies „dvasios“ aristokratui, dar ir dėl to vyksta įkūnyti savo amžiaus laisvą europietį, kad jisai, kaip besiplūstų prieš buržuaziją, vis dėlto patsai yra smulkus miesčionis, kurį tasai atpažįsta ir stato sau idealu.

Prancūzų „pranašas“ Deroulède, „trimitas, skelbiantis audrą“, t. y. revanšą prūsų imperializmui, buvo paskutinysis ir gana nelemtas varniukas iš lizdo tų menininkų, kurių balsas dar skambėjo ištikinamai. Tautų apsisprendimo idėja, savo ruožtu, buvo paskutinė graži idėja, į kurią dar tikėjo Vakarų Europa. Verduno kapinynuose kartu buvo pa-

laidoti ir pranašai ir gražios idėjos. Reikia nebijoti pasirodyti old fashioned ir juokingu, drįstant prabilti 1920 metais pranašišku tonu; reikia būti Rytų ar Centro Europos „veiksniu“, norint atkreipti kieno nors dėmesį į tautų apsisprendimo teises. Stori dulkių sluogsniai apklojo kilnias idėjas, pranašai barškina kaulais savo karstuose, pasipiktinę, kad jų niekas nebesiklauso.

Pirmieji paryžiečiai, kurie prieš šimtą metų sulipo ir, tvarkingai išsirikiuodami, susėdo į pirmąją omnibusą, tikrai nepagalvojo, kad jų proanukai taip pat tvarkingai rikiuosis į kuopas, pulkus, divizijas, armijas ir važiuos ramiai — ne į Didžiuosius Bulvarus — bet į mirtį. Kad gyvi likusieji, pasibaigus karui, taip pat tvarkingai rikiuosis į sąjungas, sindikatus, sambūrius, partijas ir taip pat ramiai atlikinės nuo jų valios visai nepriklausomus, sutartinius (kažkieno sutartus) veiksmus, darys žestus, šauks žodžius: „tegyvuoja duce! tegyvuoja Stalinas! tegyvuoja demokratija! šalin duce! šalin...“ Kažkokia baisi, milžiniška mašinerija, valstybės mašina, sukasi su milijonais savo ratų ir ratukų, šaukia eiti į dešinę, eiti į kairę, balsuoti taip, balsuoti ne, daryti tai, nedaryti to, galvoti taip, negalvoti niekaip. Žmogus jaučiasi bejėgis prieš anoniminės valstybės mašinos galingą dundėjimą: jis jungiasi į sąjungas, kartelius, sindikatus. Bet ir šie, demokratiški ar totalitariški, tvarkosi tais pačiais anonimiškumo dėsniais.

Po didžiojo karo, vadinamo antruoju, jauni ir seni, bet daugiausia jauni, intelektualai miniomis pasuko į kairę ir sustojo didelėmis eilėmis, užsirašydami į KP (b). Klaida manyti, kad tai iš idealizmo, lygiai kaip klysta ir tie, kurie visur mato tik oportunistą. Žmogui nebeliko ką veikti vienam, žmogus bijo savo paties aido, savo vienatvės. O marksizmas — ne tas Markso išsvajotas žmonijos progreso idealas — bet šimtosios sekundės tikslumu veikianti mašina, sumašininta idėja, teikianti visus atsakymus, visas vieno ir teisingo kelio garantijas. „Angažuojasi“ rašytojai, dailininkai, mokslininkai, nes didžiulėje netikėjimo ir beprasmiškumo jūroje atsiranda tikėjimo ir prasmės surogatas, kuris, nors ir surogatas, vis dėlto maistingas ir gyvybę palaikantis produktas.

Kitą vertus, nepasitikėjimas bet kokia idėja, viskuo, kas pasakyta, išreikšta žmogaus žodžiu — kaip kirminas graužia žmonių. Sunku įsivaizduoti, kokia bedugnė skiria — nepasakysiu Verbum Hominis doktriną — bet XIX-jo amžiaus prancūzų, „humanistinį komunistą“, tikėjusį visu tuo, kas jo „laikraštyje parašyta“ — nuo surrealistų, nebespasitenkinančio realijomis, bet jį ieškančio „daiktų, kurie slepiasi už daiktų“. Atmetus idėjų pasaulį, realybės valdymą protu — o minėjome jau, kad tai ir buvo tiesioginė Didžiojo Karo paseka — reikėjo jį ieškoti tų jėgų, kurios valdo „tikrąją“ žmogų, žmogų iš mėsos ir kaulų, kaip sako Unamuno. Čia ir buvo surasta **pasąmonė**, kurios apaštalu pasirodė neapkrįstytas katalikas Bergson, idėja, pavirtusi **psichoanalizės** mokslu Freudo dėka. Jieškojimas ano realaus pasaulio, kuris, giliai pasislėpęs, duoda impulsą žmogaus proto ir idėjų pasauliui, kvaršino ir tebekvaršina žmogaus **profą**. Surrealizmas, apsuptas visos eilės satelitų,

tėra tik vienas iš šio jieškojimo atspindžių poezijos ir dailės pasaulyje. Žmogus „užsijieškojo“ savo mintijimo ir savo veiklos pirminių priežasčių — kaip marksizmas nuėjo iki kraštutinumo visuomenės evoliucijos priežasčių bejieškodamas — ir paaiškėjo jam, kad jo kilniausios mintys, kad jo šlykščiausi veiksmai yra apšlyginti jo psichofizinės konstrukcijos, jo su motinos pienu išjūtu polinkiu, jo kūdikystės metu iškerojusių neapykantų, kad jis iš esmės yra „neatsakingas gaivalas“, determinuotas (kaip determinuota yra, pagal marksistus, ir visa visuomenės evoliucija) visos savo ir savo protėvių praeities. Ir, štai, atsikratymas nuo minios pripažintų idėjų ir idealų atveda žmogų, kaip tai bebūtų keista, prie visiško žmogaus laisvės ir laisvo žmogaus paneigimo.

XX a. žmogus — neveltis vaikas. Vistiek, ar jis būtų marksistas, suradęs išsigelbėjimą šitame kategoriškų, bekompromisinių teigimų uoste, ar nepriklausomas žmogus, jieškas išsigelbėjimo savyje ir surandęs nei kiek nemažesnę vergiją. Aiškėja ir tiltai, kurie veda Aragoną ar Eluardą, didžiausius surrealistų poetus, į komunistų partijos kovotojų eiles, kurie ir egzistencialistą Sartre'ą verčia galvoti marksistinėmis kategorijomis ir reikalauti „užsiangažavimo“. Kilniai ir masinamai nuskamba ispanų kataliko Unamuno „credo quia absurdum“, tačiau, deja, nebeįtikina mūsų, nes tai šiaudais, nors ir tvirtas, bet jau kitos — praėjusios epochos šiaudais.

Matome, kad XX-jo amžiaus dialogas susiveda savo pagrindinėmis linijomis į tą patį — žmogaus laisvos valios ir predestinacijos — ginčą, kuris vargino Europą kaip tik kritiškiausiais jos gyvenimo periodais: Romos imperijos griuvėsiuose besiformuojant Katalikų Bažnyčios veidui ir maro bei bado nusiaustoj Renesanso Europoj, besikuriant moderniesiems laikams. Tik tas skirtumas, kad laisvės principus ir laisvą žmogų šiandien gina tokie naujų amžių šv. Augustinai, tokie „trečiafrontininkai“, kaip Koestleris, Malraux ar Albert Camus. — Mane tik savo pirmaisiais žodžiais nustebino vienas mano bičiulis, gilaus katalikiško išsiauklėjimo žmogus, išsitardamas, kad jis praėjusią žiemą praleido bibliotekoje, domėdamais laisvo arbitro ir determinizmo klausimais: kitais žodžiais išreikšta, tai ir yra aktualiausia šių laikų problema.

Nežinau, kokių žodžių mūsų filosofai verčia į lietuvių kalbą **comportement**, **behaviour** sąvoką: elgsena, maniera, stilius pasako arba per daug arba per mažai. Tačiau apie kilnaus nesuinteresuoto stiliaus išlaikymą (mūsų atveju — ir sudarymą) sukasi visas Vakarų Europos išlikimo klausimas. Ne „užsiangažavimai“ į kairę ar į dešinę, bet augštesnio laipsnio užsiangažavimas — atsisakymas užsiangažuoti — sudaro, bent mums taip atrodo, šių dienų „kilnų stilių“, įeidamas į europietiškos aristokrato tradicijos vagą. Štai kodėl ir lietuviškoje plotmėje rašytojas, užsidaręs savo keturiose sienose, greičiau bus stilingas XX a. europietis, negu įvairiose firmose „angažamentų“ jiešką ar „affidavitus“ gavę lietuviškos tradicijos kūrėjai. Tik laisvas žmogus gali saugoti laisvę ir būti laisvo gyvenimo kūrėjas. Ir tai mums atrodo šiuo metu pagrindinė menininko, kultūrininko užduotis.